

Viron kansallisesta itsemääräämisestä

JYRKI IIVONEN

1. Johdanto

Sen jälkeen kun Kazahstanin pääkaupungissa Alma-Atassa puhkesi joulukuussa 1986 kazakien ja venäläisten välille väkivaltaisia yhteenottoja kansallisuusristiriidat ovat muodostuneet yhdeksi neuvostopolitiikan perusongelmaksi. (Brown, 1990) Vielä helmikuussa 1986 NKP:n pääsihteeri Mihail Gorbatšov oli julistanut, että Neuvostoliitto oli lopullisesti ratkaissut kansallisuuskysymyksensä (Gorbatšov 1986, 76). Marxismi-leninismissä lähdetään siitä, että antagonististen luokkaristiriitojen kadotessa ja sosialismin vakiintuessa tuotantovoimien kapitalistiseen kehitysvaiheeseen kuuluvat kansallisuuskiistat katoavat enemmän tai vähemmän itsestään. (Iivonen 1990a, 22). Pian NKP:n 28. edustajakokouksen jälkeen (helmi—maaliskuussa 1986) neuvostokansojen suuri perhe osoittautui kuitenkin varsin riitaisaksi. Maan eri puolilla toimivat kansalliset liikkeet ovat sittemmin kyseenalaistaneet 1920-luvulla muotoillut federatiiviset perusrakenteet ja vaatineet niiden täydellistä uudelleenjärjestelyä. Vaatimukset ovat asteittain laajentuneet suuremmasta sisäisestä autonomiasta aina täydelliseen valtiolliseen itsenäisyyteen.

Kansallisten suhteiden kärjistyminen osuu ajallisesti yhteen perestroikan eri kehitysvaiheiden kanssa.¹ Niin kauan kun perestroika oli kansantalouden tehostamiseen tähtäävä modernisointiohjelma kansalliset ristiriidat pysyivät taka-alalla. NKP:n keskuskomitean täysistunnon tammikuussa 1987 tekemä päätös Neuvostoliiton

poliittisen järjestelmän asteittaisesta uudistamisesta yhdessä aikaisemmin käynnistyneen historian uudelleenarvioinnin ja glasnostin kanssa näytti lyhyessä ajassa murtavan pidäkkeet kansallisen tietoisuuden heräämisen tieltä. Siksi onkin luonnollista kysyä, onko perestroika jollain tavalla ollut syynä nykyisille kansallisille ristiriidoille.

Tässä esityksessä lähdetään siitä, että perestroika on kyllä luonut ulkoiset edellytykset kansallisten ristiriitojen julkitulolle ja sitä kautta niiden kärjistymiselle, mutta ei ole millään tavoin synnyttänyt itse kansallisuuteen liittyviä kiistoja. Neuvostoliiton kansallisuusongelmia tutkittaessa on kehitetty ns. »Prinsessa Ruusunen»-teoria, jossa lähdetään siitä, että itse ongelma on ollut olemassa Neuvostoliiton perustamisesta lähtien (tai itse asiassa jo sitäkin aikaisemmin) ja että perestroika ainoastaan loi suotuisat edellytykset sen julkitulolle ja kärjistymiselle.

Tämä historiallisten tekijöiden merkitys näkyy Viron ja muiden Baltian maiden kohdalla kahdella tavalla. Ensinnäkin voidaan sanoa, että vanhan Venäjän kansallis-hallinnolliset rakenteet ovat heijastuneet siihen tapaan, jolla myös sosialistinen valtio pyrittiin kokoonpanemaan.² Mitä taas Baltiaan tulee, siellä ei ole olemassa mitään

² Tätä aihetta on tutkinut erityisesti Richard Pipes teoksissaan »The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917—1923.» (Harvard University Press. Cambridge Mass. 1954.) ja »Russia under the Old Regime» (Penguin Books. Harmondsworth 1979.). Vanhan Venäjän traditioiden siirtyminen Neuvostoliittoon on teemana myös Tibor Szamuelyn teoksessa »The Russian Tradition» (Secker & Warburg. London 1974.)

¹ Perestroikan periodisoinnista ks. Iivonen 1989, 140.

sellaisia rakenteellisia muutoksia, jotka olisivat tehneet itsenäisyysvaatimukset mahdollisiksi ja välttämättömiksi juuri vuodesta 1987 lähtien. Kansallisten ryhmien välisissä voimasuhteissa on tapahtunut selvää venäläistymistä ja mm. ympäristökriisi on kärjistynyt, mutta muutokset ovat olleet pikemminkin määrällisiä kuin laadullisia. Baltian kansallisen kriisin juuria on siksi etsittävä kauempaa menneisyydestä, toisaalta Neuvostoliiton vuoden 1922 liittosopimuksen ja vuoden 1924 perustuslaissa säädetyn federaatiomallin periaatteista sekä toisaalta siitä tavasta, jolla Viro, Latvia ja Liettua vuosina 1939—1940 liitettiin osaksi Neuvostoliittoa.

Tässä esityksessä päähuomio keskittyy Viron tapahtumiin, olkoonkin että niitä yleensä on vaikea erottaa jyrkästi muiden Baltian maiden tapahtumista tai koko Neuvostoliiton kehityksestä. Esitys jakautuu viiteen osaan. Aluksi tarkastellaan kysymyksen historiallisia juuria, sitten kansallisen tietoisuuden heräämisen muotoja, kansallisuusliikkeen poliittista organisoitumista ja liikehdinnän valtiollistumista. Lopuksi pohditaan, millaiseksi Viron ja koko Neuvostoliiton valtiollis-kansallinen kehitys voi jatkossa muodostua. Neuvostoliiton muutosten nopeudesta johtuen tämäkin esitys tulee ainakin joiltakin osin olemaan vanhentunut jo ilmestyessään. Siksi onkin syytä todeta erikseen, että tässä esitetty analyysi ja johtopäätökset perustuvat heinäkuun lopussa 1990 vallinneeseen tilanteeseen.

2. Historiallinen tausta

Kansakuntien itsemääräämisoikeuden periaate liitettiin Venäjän sosialistien ohjelmaan jo 1800-luvun loppupuolella. Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen perustava kokous Minskissä v. 1898 mainitsi sen yhtenä poliittisista tavoitteistaan (Kommunistitsheskaja..., s. 15). Periaate hyväksyttiin muutamaa vuotta myöhemmin myös bolshevikkien ohjelmaan; heidän mukaansa tsaristinen Venäjä oli kansakuntien vankeila, jonka parempi tulevaisuus edellytti kansallisvaltioajatuksen toteuttamista eli eroamisoikeuden myöntämistä sitä haluaville valtakunnan yhteydessä eläville kansakunnille. Myös eräät muut sosialistiset ryhmittymät ilmoittivat 1900-luvun ensi vuosina tukensa kansakuntien itsemääräämisoikeudelle (Iivonen 1990b, 139—145).

Pelkkä itsemääräämisoikeuden liittäminen eri ryhmittymien ohjelmiin ei kuitenkaan vielä merkinnyt sitä, että sen toteuttamiseksi olisi toimittu

aktiivisesti. Varsinkin bolsheveikeille itsemääräämisoikeuden kannattaminen oli lähinnä taktinen toimenpide, jonka tehtävänä oli houkutella Venäjän monet vähemmistökansallisuudet yhteiseen rintamaan tsarismia vastaan. Bolshevikit uskoivat, että sosialistisen vallankumouksen jälkeen kansakuntien itsemääräämisoikeus käy antagonististen ristiriitojen katoamisen myötä tarpeettomaksi. Itsemääräämisoikeus olikin bolsheveikeille ennen muuta taktinen väline taistelussa tsarismia vastaan. (Iivonen 1987, 154—166.)

Bolshevikkien instrumentaalinen suhtautuminen kansakuntien itsemääräämisoikeuteen kävi konkreettisesti ilmi lokakuun vallankumouksen jälkeen, jolloin periaatteen ehdoton toteuttaminen olisi muodostunut uhkaksi sosialistisen vallankumouksen etujen kannalta. Neuvostohallitus asettui vastustamaan Ukrainan itsenäistymispyrkimystä vuonna 1918 ja pyrki asevoimin levittämään sosialistisen vallankumouksen Puolaan vuonna 1920. (Iivonen 1990a, 174—197). Sama välineellinen suhtautuminen itsemääräämiseen ja itsenäisyyteen näkyi uudelleen vuonna 1939, kun Neuvostoliitto solmi Saksan kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen ja liitti sen varjolla Baltian maat ja Puolan itseensä sekä aloitti talvisodan Suomen kanssa.

Erillinen Viron kansakunta voidaan katsoa lopullisesti muodostuneeksi 1800-luvun puolivälin kansallisen heräämisen aikoihin eli jotakuinkin samaan aikaan kun suomalaiset tulivat tietoisiksi kansallisesta erilaisuudestaan (Raun 1989, 80—106). Virolaisten historiassa ovat keskiajalta lähtien vuorotelleet saksalaiset, ruotsalaiset ja venäläiset vaikutteet. Oltuaan keskiajan lopulla ensiksi osana Hansa-liittoa ja siten saksalaisessa kulttuuripiirissä Viro liitettiin 1500-luvun loppupuolella Ruotsin valtakuntaan. Venäjä tunnusti Ruotsin vallan Virossa vuonna 1595 solmitussa Täyssinän rauhassa. Pietari Suuren hallituskaudella 1700-luvun alussa Venäjä alkoi laajentua länteen. Suuren pohjan sodan jälkeen vuonna 1721 solmitussa Uudenkaupungin rauhassa Venäjän oikeus Baltiaan tunnustettiin, ja se liitti Viron valtakuntansa osaksi. Venäläisvalta jatkui kaksi vuosisataa ja päättyi lokakuun vallankumoukseen, jonka seurauksena Viro, Latvia ja Liettua saivat valtiollisen itsenäisyyden. Vuonna 1920 solmituissa rauhansopimuksissa neuvostohallitus tunnusti niiden itsenäisyyden ja määritteli rauhanomaisen rinnakkainolon maiden välisten suhteiden perustaksi luopuen samalla ikuisiksi ajoiksi kaikista alueellisista oikeuksista niiden

suhteen. (Pononyov—Gromyko—Khvostov 1969, 123; Raun 1989, 140.)

Vaikka neuvostohallitus näin toteutti kansallisen itsemääräämisoikeuden periaatteen suhteessaan Viroon, ratkaisu oli tarkoitettu vain väliaikaiseksi. Puolan ja Neuvosto-Venäjän välisen sodan yhteydessä oli jo nähty, että kansallisten kommunististen puolueiden ensisijaisena tehtävänä oli edesauttaa neuvostovallan leviämistä muihin maihin. Virossa sikäläinen kommunistinen puolue oli vallassa jo talvella 1917—1918. Se tuki neuvostoarmeijan hyökkäystä Viroon talvella 1918—1919 ja yritti kaapata vallan uudelleen joulukuussa vuonna 1924 siinä kuitenkaan onnistumatta. (Raun 1989, 137—138, 145.) Tapaukset loivat kuitenkin pysyvän epäluuloisuuden elementin virolaisten suhtautumiseen itäiseen naapuriinsa.

Maailmansotien välisen kauden tasavaltaisella politiikalla on ollut, eräistä siihen liittyvistä kielteisistä ilmiöistä huolimatta, huomattava merkitys Viron uudelle poliittiselle heräämiselle 1980-luvulla (Lauristin—Vihalemm—Ruutsoo 1989, 31). Vuoteen 1934 saakka siellä vallitsi hieman ontuen toimiva parlamentaarinen demokratia. Tuossa vaiheessa maan johtaja (riigivanem) Konstantin Päts oikeistolaista vallankaappausta koskevien huhujen perusteella kielsi kaikki poliittiset puolueet. Seurauksena oli poliittisen elämän lamaantuminen ja yhteiskunnallisen apatian leviäminen. (Raun 1989, 149—155.) Kun Viroon sitten viisi vuotta myöhemmin kohdistui voimakas poliittinen ja sotilaallinen paine, se oli käytännössä voimaton ja joutui antautumaan Neuvostoliitolle ilman aktiivista vastarintaa.

Kärjistyvä maailmantilanne ajoi elokuussa 1939 Saksan ja Neuvostoliiton solmimaan keskenään hyökkäämättömyyssopimuksen. Kyseessä oli kuitenkin enemmän kuin pelkkä pyrkimys estää keskinäiset vihollisuudet. Kysymys oli myös kahden totalitaristisen hallituksen välisestä sopimuksesta Euroopan jakamiseksi ja laajojen alueiden anektoinniksi. Juuri Molotovin—Ribbentropin sopimus loi pohjan Neuvostoliiton painostukselle Viroa ja muita Baltian tasavaltoja vastaan.

Viron, Latvian ja Liettuan liittäminen osaksi Neuvostoliittoa tapahtui muodollisesti demokraattisten periaatteiden mukaisesti. Käytännössä kyseessä oli kuitenkin karkea kansallisen itsemääräämisoikeuden loukkaus. Virossa järjestettiin vaalit vasta sen jälkeen kun neuvostoarmeija oli jo miehittänyt maan. Neuvostovallan vastus-

tajia estettiin asettamasta ehdokkaita ja tuloksia muutettiin.³ Vaaleissa valittu kansalliskokous esitti heinäkuussa Neuvostoliiton korkeimmalle neuvostolle anomuksen saada liittyä Neuvostoliittoon, mihin nopeasti suostuttiinkin. (Raun 1989, 182.)

Heti Neuvostoliittoon liittymisen jälkeen uudet vallanpitäjät ryhtyivät aktiivisiin toimenpiteisiin vanhan hallinnon todellisia ja potentiaalisia kannattajia vastaan. Seuranneissa puhdistuksissa ja karkotuksissa tuhottiin lähes 5 % tasavallan väestöstä. Uusi kyyditettävien aalto suuntautui Siperiaan 1940-luvun lopussa. Vuosien 1940 ja 1955 välisenä aikana Viro menettikin puhdistusten ja emigraation seurauksena 25—35 % alkuperäisestä väestöstään. Viro onkin vuoden 1945 jälkeen ollut eräänlainen muuttovirtojen solmu-kohta, sillä sinne on muuttanut yhteensä noin 7.5 miljoonaa henkeä Neuvostoliiton muista osista, joskin noin 7 miljoonaa heistä on jatkanut edelleen matkaansa. (Taagepera 1989, 14.) Vuonna 1989 tehdyn yleisliittolaisen väestönlaskennan mukaan Viron 1.6 miljoonasta asukkaasta on virolaisia 61.5 %, venäläisiä 30.3 %, ukrainalaisia 3.1 %, valko-venäläisiä 1.8 % ja muita 3.3 % (Rahva Hääl, 19. 9. 1989.) Kansallisten voima-suhteiden muuttuessa alkuperäisille virolaisille epäedullisemmaksi sotien välisen ajan monikansallinen suvaitsevaisuus on käynyt entistä vaikeammaksi.

Kysymys ei Virossa ole ollut pelkästään muuttoliikkeen voimistumisesta vaan uudet vallanpitäjät pyrkivät johdonmukaisesti täyttämään tasavallan johtopaikat joko ei-virolaisilla tai venäläistyneillä virolaisilla. Osasyynä tähän oli etnisen kansallisen kommunistisen kaaderiston puuttuminen, olihan Viron vanhan kommunistisen puolueen johto tuhottu lähes kokonaan 1930-luvun lopun puhdistuksissa Neuvostoliitossa (Conquest 1990, 400). Tyypillinen esimerkki ulkoa tuodusta neuvostokaaderista oli pitkään Viron kommunistisen puolueen johdossa toiminut Karl Vaino, joka oli syntynyt Siperiassa virolaisista vanhemmista ja joka ei koskaan oppinut kunnolla puhumaan viroa.⁴ Ensimmäinen Virossa syntynyt ja työskennellyt virolainen puoluejohtaja oli-

³ Äänestysprosentti vuoden 1940 vaaleissa oli 84,1 %. Peräti 92,8 % äänestäneistä antoi tukensa neuvostovaltaa ajavan ja kommunistien johtaman Viron työkansan liiton ehdokkaille (Raun 1989, 181).

⁴ Karl Vainolla oli valtakautensa aikana merkittävä rooli myös Suomen ja Neuvostoliiton kommunististen puolueiden suhteissa (Iivonen 1986, 22).

kin Vainoa vuonna 1987 seurannut Vaino Väljas. Keväällä 1990 Viron kommunistisen puolueen ensimmäiseksi sihteeriksi valittu Enn-Arno Sillari on puolestaan jo neljännen polven tallinnalainen. (Ilta-Sanomat, 1.8.1990.)

3. Tietoisuuden herääminen

Aina 1980-luvun alkuun saakka Viron kansallinen vastarinta oli luonteeltaan varsin peiteltyä. Sitä johtivat lähinnä taiteilijat ja tiedemiehet, mutta tiukasta valvonnasta johtuen se jouduttiin toteuttamaan poikkeuksellisen esoteerisessa muodossa.⁵ Helsingin ETYK-sopimuksen ihmisoikeuksia koskevat pykälät sekä Puolan tapahtumat vuosina 1979—1981 rohkaisivat myös virolaista oppositiota, joka alkoi asteittain tulla julki-suuteen. Oppositiotoininnan käännekohtana voidaan pitää lokakuussa 1980 julkaistua 40 kulttuuri- ja tiede-elämän ansioituneen virolaisen alikirjoittamaa sekä Pravdalle ja eräille paikallisille lehdille lähetettyä avointa kirjettä, jossa arvosteltiin neuvostohallitusta kyvyttömyydestä ja haluttomuudesta noudattaa ETY-kokouksen päätösasiakirjaa. Erityisesti kirjeessä asetettiin vastustamaan Viron jatkuvaa venäläistämistä ja paikallisten viranomaisten väkivaltaista tapaa tukahduttaa siihen kohdistuva arvostelu. (Kiin—Ruutsoo—Tarand 1990, 7—15.) Viranomaisten reaktio kirjeeseen oli odotettu; se tuomittiin ulkomaisten tiedustelupalvelujen aikaansaannokseksi eikä siitä esiintynyt mainintoja paikallisissa tiedotusvälineissä. Kirjeen julkaisemisesta käynnistynyt tiukempi suhtautuminen toisinajattelijoihin paljastui erityisesti Jüri Kukkin tapauksessa. Hänet tuomittiin vuonna 1981 neuvostovastaisesta propagandasta syytettyinä pakkotyöleirille, missä hän sittemmin kuoli epäselvissä olosuhteissa. (Taagepera 1984.)

Brezhnevin kauden päättymisen aikoihin vuonna 1982 Viron demokraattinen oppositio oli käytännössä tukahdutettu. Kansallisen tietoisuuden säilyttäminen kuitenkin onnistui, kiitos ennen muuta niiden kirjailijoiden ja historioitsijoiden, jotka töissään käsittelivät Viron historian merkittäviä vaiheita.⁶ Uuden aikakauden esiin-

marssi tapahtui Virossa kuitenkin hitaasti. Vanhoja venäläissyntyisiä virolaisjohtajia alkoi siirtyä syrjään ja heidän tilalleen valittiin Virossa syntyneitä. Arnold Rütelistä tuli Viron korkeimman neuvoston puheenjohtaja vuonna 1983 ja Bruno Saulista pääministeri vuotta myöhemmin (Taagepera 1989, 15). Mihail Gorbatshovin valinta NKP:n pääsihteeriksi vuonna 1985 ei sekään heijastunut välittömästi Viroom. Uudet poliittisen toiminnan muodot ja ajattelutavat alkoivat kuitenkin asteittain tunkeutua Baltian tasavaltoihin. Ne eivät kuitenkaan käynnistyneet ensimmäisenä Virossa vaan Latviassa, jonka pääkaupungissa Riikassa järjestettiin ensimmäiset laajat ympäristönsuojelua ajavat mielenosoitukset syksyllä 1986, pian Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuuden jälkeen. Huoli asuinympäristöstä liittyi Latviassa olennaisesti kysymykseen latvialaisten kansallisesta säilymisestä. (Dreifelds 1989, 81.)

Liikehdinnän käynnistyminen juuri Latviassa ei ollut millään tavoin yllätyksellistä. Siellä kansallinen säilyminen oli noussut äärimmäisen ajankohtaiseksi kysymykseksi, olivathan latvialaiset jäämässä kansalliseksi vähemmistöksi omassa maassaan, kun heidän osuutensa oli vuonna 1989 pudonnut vajaaseen 51 %:iin (Dreifelds 1989, 79). Myös maan talouselämä oli jäämässä yhä selvemmin ulkopuolelta tulleiden, lähinnä venäläisten käsiin. Ympäristökysymysten kärjistyminen taas johtui maahanmuuttajien kyvyttömyydestä ja haluttomuudesta ymmärtää elinympäristön säilyttämisen tärkeyttä; useimmat heistä tulivat Latviaan vain väliaikaisesti eivätkä siksi joutuisi kärsimään ympäristön pilaantumisesta.

Latvialaisten käynnistämä ekologinen liikehdintä levisi nopeasti myös Viroom ja Liettuaan, jotka molemmat olivat omalta osaltaan saaneet kärsiä niin marxismi-leninismille ominaisesta mekanistisesta suhtautumisesta elinympäristöön kuin Tshernobylin onnettomuuden vaikutus-

⁵ Esoteerinen kritiikki on aina ollut tyypillistä venäläiselle kulttuuripiirille, kiitos sen erikoislaatuisen suhteen, joka on vallinnut taiteilijoiden ja valtiiovallan välillä (Crouch — Porter 1984, ix).

⁶ Erityisen suuri merkitys on tässä suhteessa ollut Viron kenties tunnetuimmalla kirjailijalla Jaan Krossilla. Romaanissaan »Keisarin hullu» (WSOY 1982) hän tarkastelee Alek-

santeri I:n kautta Virossa. Romaani »Pietarin tiellä» (WSOY 1984) kertoo tarinan 1700-luvulta. Siinä Rakveren kaupungin asukkaat taistelevat oikeuksiensa puolesta paikallisia vallanpitäjiä vastaan kääntyen Pietarissa olevan keisarillisen hovin puoleen. »Professori Martensin lähtö» (WSOY 1986) käsittelee kysymystä lojaalisuudesta, sitä tulisiko virolaisen olla lojaali omalle kansalleen vai niille jotka todellisuudessa pitävät valtaa maassa. Krossin viimeisin suomennettu teos »Syvydestä» (WSOY 1989) analysoi historiallisen tiedon merkitystä nykyaikalle. Myös siinä nousee esiin kysymys lojaalisuuden kohteesta (Krossin tuotannon merkityksestä yleisemmin ks. Mäger 1987, 249—253).

ta.⁷ Liikehännän innovatiivinen painopiste siirtyi samalla Viroon, jossa ekologinen protestointi nopeimmin johti myös poliittiseen järjestäytymiseen ja vaihtoehtoisten ohjelmien laatimiseen. Baltian tasavaltojen kansanliikkeiden välinen vuorovaikutus alkoi samalla vakiintua lopullisesti.

Myös Virossa ympäristökysymykset nousivat vuoden 1987 alkupuolella keskeiseksi puheenaiheeksi. Tallinnassa alettiin järjestää mielenosoituksia, joilla vastustettiin mineraalilannoite-tuotannon ministeriön suunnitelmaa perustaa Rakveren alueelle Koillis-Viroon pinta-alaltaan varsin laaja fosfaattikaivos. Mielenosoittajille antoi vielä lisäpontta pääsihteeri Gorbatshovin vierailu Viroon sekä näin avautunut mahdollisuus keskustella tärkeistä kysymyksistä suoraan hänen kanssaan. Mielenosoituksille asetetut tavoitteet saavutettiin täydellisesti, sillä ministeriö joutui luopumaan kaivoshankkeesta. Virolaisille menestys fosfaattikampanjassa taas merkitsi huomattavaa itsetunnon kasvua ja mahdollisuutta huomion kiinnittämiseen myös muihin Viron kannalta keskeisiin kysymyksiin. (Lauristin—Vihalemm—Rutsoo 1989, 118—119.)

Erityisesti Viron historian valkoisten aukkojen täyttäminen nousi keskeiseksi puheenaiheeksi. Virolaiset halusivat saada takaisin siltä julkisesti riistetyn menneisyyden, joka kuitenkin oli koko ajan jatkanut olemassaoloaan kansan tietoisuudessa. Ensimmäinen tilaisuus tähän saatiin elokuussa 1987, kun Molotovin—Ribbentropin-sopimuksen solmimisesta oli tullut kuluneeksi 48 vuotta. Vuospäivän johdosta järjestetyssä mielenosoituksessa päätettiin perustaa erityinen ryhmä edistämään sopimuksen ja siihen kuuluneen lisäpöytäkirjan julkaisemista.⁸

Myös taloustieteilijät olivat omalla tahollaan pohtineet Viron itsenäisyyden merkitystä. Syys-

kuussa 1987 Siim Kallas, Tiit Made, Edgar Savisaar ja Mikk Titma ehdottivat erityisen IME-ohjelman (Isemajandav Eesti, taloudellisesti itsenäinen Viro) laatimista. Ohjelman lähtökohtana pidettiin kyseisen itsenäisyyden sovittamista yhteen Neuvostoliiton talousjärjestelmän ja yleisliittolaisen taloudellisen työnjaon kanssa (Made 1988, 68—71). Käytännössä ohjelman toteuttamisen edellytyksenä oli tasavallan lainsäädännön julistaminen ensisijaiseksi suhteessa taloudelliseen toimintaan, siirtyminen itsekkannattavuuteen koko tasavallan mittakaavassa, oman vaihdettavan rahayksikön luominen Virolle sekä yritysten oikeus harjoittaa suoraan ja itsenäisesti ulkomaankauppaa. Ohjelman vastustajat pyrkivät omassa puheenvuoroissaan osoittamaan, että Viro ei selviäisi ilman tiivistä yhteistyötä yleisliittolaisten viranomaisten kanssa. Näin he itse asiassa todistivat sen, minkä IME-ohjelman laatijat olivat halunneetkin sanoa eli että valtaosaa tasavallan taloudesta ohjattiin Moskovasta ja että virolaiset elimet eivät pystyneet paljoakaan vaikuttamaan suunnitelmiin ja päätöksiin (Taagepera 1989, 16). IME-ohjelma ajettiin läpi Virossa, ja se on sittemmin muodostanut perustan myös muiden neuvostotasavaltojen yrityksille lisätä taloudellista liikkumavaraansa suhteessa keskusvaltaan.

4. Mobilisoituminen

Kansalaisten poliittinen ja yhteiskunnallinen organisoituminen on Neuvostoliitossa perinteisesti ollut kommunistisen puolueen tiukassa valvonnassa, ja myös erilaiset »vapaat» kansalaisjärjestöt ovat olleet sille alisteisia. Viron onnistuneet mielenosoitukset ja yleisen mielipiteen painoarvon huomattava kasvaminen ylipäänsä johtivat vuonna 1988 siihen, että kansalaiset alkoivat haakea toiminnalleen uusia järjestäytyneempiä muotoja. Huhtikuussa 1988 Edgar Savisaar ehdotti erityisen perestroikaa tukevan kansanrintaman perustamista. Asian suhteen ryhdyttiinkin välittömästi toimenpiteisiin. (Lauristin—Vihalemm—Rutsoo 1989, 154.) Myös muita järjestöjä syntyi ja vahvistui samanaikaisesti. Jo syksyllä 1987 oli perustettu edellä mainittu »Viron muinaismuistoyhdistys» (EMS), jonka tehtävänä oli edesauttaa rappiolla olevien muistomerkkien korjaamista ja suojelua sekä siten luoda edellytyksiä virolaisten historiallisen tietoisuuden ylläpitämiselle ja lujittumiselle. Järjestöllä oli huomattava vaikutus mm. siihen, että Viron korkein

⁷ Toisen maailmansodan jälkeen laadituissa marxismi-leninismien perusoppikirjoissa kehityksen yhtenä keskeisenä päämääränä on yksiselitteisesti mainittu »kaikkien luonnonvoimien alistaminen ihmisen palvelukseen» (Marxismi-leninismien perusteet, 731).

⁸ Vuospäivän johdosta järjestettyyn mielenosoitukseen osallistui noin 2000 virolaista. Viron muinaismuistoyhdistyksellä on ollut erityisen suuri merkitys paitsi historiallisten muistomerkkien suojelijana ja kunnostajana myös kansalaisten henkilökohtaisten kokemusten ja muistelmien taltioijana. Päähuomio kiinnitettiin kuitenkin vuoden 1939 sopimuksen merkitykseen. Virolaisten aktiivinen toiminta johti sopimuksen ja sen lisäpöytäkirjan julkaisemiseen elokuussa 1988 sekä siihen, että myös Neuvostoliiton johto viimein elokuussa 1989 myönsi salaisen lisäpöytäkirjan olemassaolon (Lauristin—Vihalemm—Rutsoo 1989, 178).

neuvosto laillisti Viron perinteisen sini—musta—valkoisen kansallislipun käytön. Toukokuussa 1988 perustettiin Viroon myös vihreä liike. Lopuksi on vielä mainittava elokuussa 1988 toimintansa aloittanut Viron kansallinen itsenäisyyspuolue, jonka tavoitteena on Viron täydellinen valtiollinen itsenäisyys.

Monopoliasemaansa tottuneen Viron kommunistisen puolueen vanhoillisen johdon asema kävi tässä uusien aatteiden ristitulella yhä vaikeammaksi eikä se kyennyt edes puolueen sisäisessä hallinnossa uuden aikakauden edellyttämiin demokraattisempiin menettelytapoihin. Hajaantumisen ensi merkit alkoivat näkyä tammikuussa 1988, kun puolueen ideologiasihteerinä äärimmäisen vanhoillista linjaa edustanut Rein Ristlaan siirrettiin Viron uskontoasioiden komitean puheenjohtajaksi ja hänen seuraajakseen tuli uudistushenkisenä pidetty Indrek Toome. Tämä aloittikin heti vuoropuhelun uusien kansalaisjärjestöjen kanssa. Merkittävien muutosten oli kuitenkin puoluejohtaja Karl Vainon syrjäyttämisen juuri ennen NKP:n 19. puoluekonferenssia kesäkuussa 1988. Hän oli eräiden tietojen mukaan yrittänyt saada neuvostoarmeijan ylläpitämään järjestystä niskuroivaan tasavaltaansa. Muu paikallinen puoluejohto ei kuitenkaan suostunut tähän ja niin Vaino sai siirtyä Moskovaan keskuskomitean palvelukseen. (Taagepera 1990, 18.) Hänen seuraajakseen valittu Neuvostoliiton entinen Nicaraguan suurlähettiläs Vaino Väljas asetui puoluekonferenssissa tukemaan kansanrintaman ajamaa Viron taloudellisen itsenäisyyden ohjelmaa ja sai sille myös yleisliittolaisen tuen. Viron kansanrintama oli tuossa vaiheessa kuitenkin jo hylännyt pelkän laajemman taloudellisen itsenäisyyden riittämättömänä ja vaati Neuvostoliiton muuttamista federatiivisesta liittovaltiosta konfедераatioksi eli valtioliitoksi.⁹ Henkilövaihdokset umpeutuivat marraskuussa 1988, kun pääministeri Bruno Saul siirtyi lähetystöneuvokseksi Neuvostoliiton DDR:n suurlähetystöön ja hänen seuraajakseen valittiin Indrek Toome. Puolueen ideologiasihteeriksi taas tuli IME-ohjelman laadintaan osallistunut Mikk Titma.

Virossa tapahtunut kansallinen liikehdintä ei ole rajoittunut pelkästään etnisiin virolaisiin. Mitä radikaaleimmiksi virolaisten vaatimukset

ovat muuttuneet, sitä huolestuneemmiksi tasavallan venäläisperäinen väestö on alkanut tulla omasta asemastaan ja eduistaan. Heidän liittymistään yhteen on helpottanut heidän sosiaalinen ja ammatillinen kapea-alaisuutensa, suhteellisesti virolaisia alhaisempi koulutustasonsa sekä ylipäänsä heidän eräänlainen ulkopuolisuutensa suhteessa virolaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. He ovat kansallisten suhteiden kärjistyessä kokeneet itsensä yhä suuremmissa määrin yleisliittolaisten intressien puolustajiksi ja ovat siksi uskoneet saavansa maan johdolta yksiselitteisen tuen toiminnalleen ja tavoitteilleen. (Made 1989, 131.) Neuvostoliiton johto onkin useaan otteeseen ottanut kriittisen kannan Viron kansanrintaman politiikkaan, mutta ei ole ryhtynyt mihinkään konkreettisiin toimenpiteisiin sen toiminnan eliminoimiseksi.¹⁰ Viron venäläisten heinäkuussa 1988 perustama »Interliike» on näin joutunut yhä enemmän eristetyksi muusta yhteiskunnasta. Venäläiset pystyvät sen kautta jossain määrin jarruttamaan yleistä kehitystä, mutta mitään laajaa kansanliikettä siitä ei näytä muodostuvan. Keväällä 1989 tehdyssä mielipidetiedustelussa sitä tuki vain runsas kymmenesosa Viron ei-venäläisestä väestöstä (Ilta-Sanomien 2. 5. 1989).

Kesän ja syksyn 1988 kuluessa Viron korkein neuvosto teki joukon päätöksiä, jotka ovat merkittävästi edistäneet kansallisuusliikkeen järjestäytymistä. Kesäkuussa 1988 viroin kieli julistettiin valtiolliseksi kieleksi samassa yhteydessä kun tasavallan vanha lippu laillistettiin. Pian sen jälkeen kun Viron kansanrintama oli virallisesti pitänyt perustavan kokouksensa (lokakuussa 1988 eli suunnilleen samaan aikaan kuin Latvian ja Liettuan kansanrintamat) Viron korkein neuvosto antoi kiivaan keskustelun jälkeen muodollisen suverenisuusjulistuksen. (Taagepera 1989, 18—19.) Julistuksessa ei vaadittu Viron eroamista Neuvostoliitosta maan perustuslain 72 § mukaisesti vaan ainoastaan painotettiin, että perustuslaki antaa Virolle samoin kuin muillekin tasavalloille täyden eroamisoikeuden.¹¹ Julistuksen

¹⁰ Elokuussa 1989 NKP:n keskuskomitea julkisti »päätöslauselman tilanteesta Baltian neuvostotasavalloissa». Siinä se tuomitsi tasavalloissa esiintyneen valtiollisen separatismien ja syytti niitä perustuslain rikkomuksista sekä eräiden kansanosien johdonmukaisesta syrjinnästä. (Pravda 27. 8. 1989.) Baltian maat vastasivat lähettämällä tilannetta koskevan vetoomuksen Yhdistyneille Kansakunnille.

¹¹ Neuvostoliiton vuonna 1977 hyväksytyn perustuslain 72 § kuuluu seuraavasti: »Jokaisella neuvostotasavallalla on oikeus vapaaseen eroamiseen Neuvostoliitosta» (Konstitutsija..., 213).

⁹ Federaation ja konfедераation välinen ero on pikemminkin määrällinen kuin laadullinen. Edellisessä jäsenvaltiot antavat suhteellisesti enemmän toimivaltaa keskusvallalle kuin jälkimmäisessä. Edellisessä painopiste on keskusvallassa, jälkimmäisessä osavaltioissa (Cux 1990, 7—8).

taustalla oli itse asiassa reuna-alueiden yleisempi tyytymättömyys juuri tuolloin käsiteltävinä olleisiin perustuslain muutosesityksiin. Uusien valtiollisten elinten perustaminen ei virolaisten mukaan muuttanut mitään, koska perustettavalle kansanedustajien kongressille jäi edelleen valta päättää Neuvostoliiton valtiollista kokoonpanoa koskevista kysymyksistä. (Iivonen—Paastela 1989, 47.) Suvereenisuusjulistuksen antaminen merkitsi käytännössä sitä, että kansallisuusliikkeen mobilisaatiovaihe oli päätynyt, ja se alkoi järjestäytyä valtiolliseksi valtakoneistoksi.

5. Valtiollistuminen

Viron samoin kuin eräiden muiden neuvostotasavaltojen kansallisuusliikkeiden valtiollistuminen eli siirtyminen vaatimaan täydellistä valtiollista itsenäisyyttä on liittynyt viime kädessä perestroikan sisällössä samanaikaisesti tapahtuneisiin muutoksiin. Vuoden 1987 aikana tapahtunut Viron historian uudelleenarviointi on ollut siinä mielessä tärkeä tapahtuma, että se osoitti aikoinaan tehtyjen ratkaisujen juridisen ja moraalisen kelvottomuuden. Keväällä 1988 lopullisesti käynnistyneen Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän demokratisoinnin päätehtävänä olikin luoda sellaiset olosuhteet, jossa menneisyyden virheet ja epäoikeudenmukaisuudet olisivat korjattavissa mahdollisimman kivuttomasti. Tavoitteena oli luoda edellytykset todellisen kansalaisyhteiskunnan syntymiselle Neuvostoliittoon. (Lapidus 1989, 121—147.) Tässä yhteydessä on erityisen suuri merkitys ollut NKP:n valtiollista asemaa koskevilla muutoksilla; ne saivat ihmiset uskomaan, että koska NKP:kin oli reformoitavissa, myös kansalliset epäoikeudenmukaisuudet olivat hoidettavissa. Myös kansalliset suhteet, mukaanlukien eri tasavaltojen kuuluminen Neuvostoliittoon, tuli hoitaa yleisen mielipiteen viirottamien suuntaviivojen mukaisesti.

Viron kansallisen liikkeen sisällä alkoi muotoutua kaksi erilaista toimintastrategiaa suhteessa kansallisen itsenäisyyden saavuttamisen keinoihin. Itse tavoitteesta eli Viron oikeudesta valtiolliseen itsenäisyyteen on vallinnut sen sijaan yksimielisyys. (Taagepera 1989, 19—20.) Gradualistisen suuntauksen mukaan itsenäisyys saavutetaan helpoimmin asteittain, työskentelemällä jo olemassa olevien poliittisten instituutioiden (esimerkiksi Viron korkeimman neuvoston) kautta. Näin olisi mahdollista edetä alueellisen autonomian kautta ensiksi Viron ja Neuvostoliit-

ton väliseen konfederaatiosopimukseen ja sen jälkeen valtiollisesti itsenäiseen Viroon, jonka suhteet Neuvostoliittoon perustuisivat bilateraleihin valtiosopimuksiin samalla tavoin kuin Suomen ja Neuvostoliiton suhteet toisen maailmansodan jälkeisellä kaudella. Gradualistit katsovat, että itsenäistyminen ei ole mahdollista ilman vuoropuhelua Neuvostoliiton johdon kanssa.¹²

Toisen lähestymistavan lähtökohtana on Viron nykyisen valtiollisen järjestelmän laittomuus. Viron liittäminen Neuvostoliittoon vuonna 1940 toteutettiin laittomasti; Viro ei voi erota Neuvostoliitosta, koska se ei ole siihen koskaan kuulunutkaan. Viro on ollut miehitetty maa, jonka hallinto tulee järjestää ennen miehitystä voimassa olleiden lakien mukaisesti ja tuolloin toimineiden instituutioiden varaan. Viron korkein neuvosto on tämän ajattelutavan mukaan miehitysvallan perustama elin eikä voi siksi toimia uuden itsenäisen Viron hallinnon perustana. Sen sijaan tulee kutsua koolle erityinen Viron kongressi, jossa ovat mukana kaikki ne virolaiset ja heidän jälkeläisensä, jotka olivat Viron kansalaisia vuonna 1940. (Kionka 1990a, 32—35.) Sen vaalit järjestettiin keväällä 1990, ja sen kokoontuminen on luonut ylimääräisen jännitteen kansallisen liikkeen sisälle. Avoin välirikko sen ja Viron korkeimman neuvoston välillä on ainakin toistaiseksi vältetty, ja monet virolaiset ovat mukana kummankin toiminnassa. Korkeimman neuvoston ja kansanrintaman kannatus riippuu pitkälle siitä, missä määrin sen gradualistinen taktiikka johtaa konkreettisiin tuloksiin. Vuoden 1990 jälkimmäisellä puoliskolla käynnistyvät neuvottelut Baltian tasavaltojen ja Neuvostoliiton keskusjohdon välillä ovat siksi äärimmäisen tärkeitä.

Kansanrintama on ainakin kesään 1990 saakka säilyttänyt keskeisen asemansa Viron poliittisessa elämässä. Maaliskuussa 1990 pidetyissä tasavallan korkeimman neuvoston jäsenten vaaleissa sen ehdokkaat menestyivät poikkeuksellisen hyvin. Kansanrintaman tukemat ehdokkaat pitävät hallussaan kahta kolmasosaa sen paikoista. (Kionka 1990b, 23.) Kansanrintaman ja muiden valtiollista itsenäisyyttä vaativien järjestöjen aseman vahvistuessa Viron kommunistisen puolueen asema on käynyt yhä vaikeammaksi. Väljas pystyi johtajakautensa aikana pitämään virolaiset

¹² Tätä linjaa ovat edustaneet mm. Viron puoluejohtajat Vaino Väljas ja Enn-Arno Sillari (Ks. *Ilta-Sanomat* 1. 8. 1990).

ja venäläiset saman puolueen puiteissa. Jatkossa tämä tehtävä näyttää kuitenkin käyvän entistä vaikeammaksi. Virolaisten laajamittainen eroaminen puolueesta on jo käynnistynyt, minkä seurauksena venäläisten sananvalta sen sisällä kasvaa. Kehitys saattaakin johtaa siihen, että se siirtyy jossain vaiheessa kokonaan heidän valvontaansa.

Yleisliittolaisen johdon suhtautuminen kansallisten liikkeiden vaatimuksiin on kautta linjan ollut epäyhdenmukaista ja hapuilevaa. Sen noudattama kansallisuuspolitiikka on ollut samankaltaista välttämättömyyksiin sopeutumista kuin sen talouspolitiikkakin. Konkreettisiin toimenpiteisiin on ryhdytty vasta, kun se on ollut täysin välttämätöntä. Yhtenä syynä tähän on se, että kansallisuuskiistat eivät muodosta mitään yhtenäistä kokonaisuutta vaan ne voidaan jakaa karkeasti kolmeen eri ryhmään. *Baltialainen malli* viittaa erityisesti tilanteeseen Baltian neuvostotasavalloissa. Siellä kansallisissa ristiriidoissa on kyse ennen muuta reuna-alueiden ja keskustan välisestä suhteesta sekä siinä vallitsevien rakenteiden muuttamisesta. *Islamilainen malli* puolestaan viittaa tilanteeseen Kaukasuksella ja Kaspianmeren itäpuolisilla alueilla, missä kysymys on eri alueiden paikallisten kansallisuuksien välisestä ristiriidoista, joiden juuret ovat usein kaukana menneisyydessä. Niissä on mukana voimakas emotionaalinen ja uskonnollinen elementti, mikä tekee niiden säätelyn ja ratkaisemisen äärimmäisen vaikeaksi.¹³ Kolmas, *venäläinen malli* koskee lähinnä Venäjän federaation sisäistä tilannetta ja erityisesti venäläisten asemaa Neuvostoliitossa. Siinä on kyse ns. sorretun enemmistön syndromasta eli siitä, että venäläiset ovat kokeneet sosialismin myötä menettäneensä huomattavasti enemmän kansallista identiteettiään kuin muut sitä huomattavasti pienemmät kansakunnat (Parland 1990, 185—196). Neuvostoliiton ei-venäläisille kansoille venäläiskansallisen liikkeen voimistuminen on puolestaan merkinnyt shovinistisen ajattelun yleistymistä ja pelkoa vähemmistöjen oikeuksien polkemisesta.¹⁴

Kolmesta erilaisesta konfliktien mallista joutuu myös kolmenlaisten ratkaisumallien etsiminen. Baltian maita on arvosteltu lähinnä verbaa-lisesti, joskin Liettuan kohdalla on ryhdytty myös konkreettisiin ei-sotilaallisiin pakotteisiin (Senn 1990, 21—28). Eteläisissä reuna-alueissa ongelmia ei olla edes pyritty ratkaisemaan vaan ainoastaan säätelemään lähettämällä sinne järjestystä ylläpitämään sisäasiainministeriön erikoisturvajoukkoja. Joskus nämä toimenpiteet ovat saaneet paikallisen väestön tuen, joskus ne taas ovat lopullisesti sinetöineet tasavallan vieraantumisen yleisliittolaisesta johdosta.¹⁵ Venäläiskansalliseen liikkeeseen taas on suhtauduttu poikkeuksellisen varovasti, onhan näet itsestään selvää että Neuvostoliittoa ei voi olla olemassa ilman Venäjää, mutta Venäjä voi kyllä olla olemassa ilman Neuvostoliittoa. Siksi Venäjän federaation kansallisuusliikkeen useimpiin vaatimuksiin on lopulta suostuttu, näin varsinkin sen jälkeen kun Boris Jeltsin toukokuussa 1990 valittiin Venäjän federaation presidentiksi ja hän ryhtyi luomaan suoria yhteyksiä Baltian tasavaltoihin ohi yleisliittolaisen johdon.¹⁶

NKP:n ja yleisliittolaisen johdon uudistusvalmius on koko viimeisten kolmen vuoden ajan ollut jäljessä kansallisuusliikkeiden vaatimuksista. Kun kansallisten ristiriitojen kärjistymisen ensimmäiset oireet tulivat vuonna 1986 näkyviin, neuvostojohto vakuutti koko ongelman puuttuvan. Kun eri tasavalloissa vuonna 1988 alettiin vaatia vähintäänkin konfederatiivisten suhteiden luomista niiden ja keskusvallan välille, neuvostojohto asetti tavoitteekseen nykyisen federaation kehittämisen uskoen, että on mahdollista yhdistää toisiinsa vahva keskusvalta ja laajan autonomian omaavat alueet. Tämä oli se kanta, jonka NKP:n keskuskomitea omaksui kansallisuuspoliittisessa täysistunnossaan syyskuussa 1989.¹⁷ Ja vuoden 1990 alkupuolella eli siinä vaiheessa,

tyypillisen antisemitismin voimistuminen sitten vuoden 1987, olkoonkin että se nousi ajoittain pinnalle myös Kruštshevin ja Brežnevin valtakausilla (Johnson 1987, 574—576).

¹³ Näin on tapahtunut erityisesti Georgiassa ja Azerbaidžhanissa. Tbilisissä joukkojen käyttäminen johti verilöylyyn kesäkuussa 1989 ja Bakussa tammikuussa 1990.

¹⁶ Konservatiivina pidetyn Ivan Polozkovin valinta kesäkuussa 1990 Venäjän kommunistisen puolueen johtoon on lisännyt entisestään spekulatioita jännitteistä neuvostojohton ja Venäjän kesken (Rahr 1990).

¹⁷ NKP:n kansallisuuspoliittinen ohjelma »Puolueen kansallisuuspolitiikka nykypäivän olosuhteissa» hyväksyttiin 20. 9. 1989 (Pravda 24. 9. 1990).

¹³ Eteläisten reuna-alueiden kansallisuusongelmien laatu on Armenian ja Azerbaidžhanin välisten kiistojen lisäksi erityisen selvä Georgiassa. Vaikka etnisten georgialaisten osuus väestöstä onkin siellä suhteellisen korkea, tasavallan alueella elää suuri joukko pieniä kansakuntia (osseetit, abhazit, adžharit, armenialaiset, juutalaiset jne.), joiden suhde pääväestöön ei aina ole ollut rauhanomainen. Toisaalta georgialaisille on ominaista se, että he asuvat lähes yksinomaan oman tasavaltansa alueella (97 %). (Suny 1989, 299).

¹⁴ Erityisen suurta huomiota on saanut osakseen Venäjälle

kun maan eri puolilla vaadittiin täydellistä itsenäisyyttä, Neuvostoliiton johto on ilmoittanut suunnittelevansa uuden liittosopimuksen laatimista jo vanhentuneeseen konföderatiiviseen malliin perustuen. (Sheehy 1990, 14—17.) Maan johto on toisin sanoen koko ajan suostunut tasavaltojen vaatimuksiin sen jälkeen, kun ne ovat jo esittäneet tiukempia ehtoja tuleville suhdejärjestelyille.

Itsenäisyysvaatimusten yleistyttyä Neuvostoliiton korkein neuvosto ja kansanedustajien kongressi ovatkin joutuneet arvioimaan uudelleen vuonna 1977 säädetyn perustuslain 72 §:n. Pykälän korjaaminen on käynyt välttämättömäksi erityisesti sen jälkeen kun Liettuan vapailla vaaleilla valittu korkein neuvosto julisti maaliskuussa 1990 tasavallan itsenäiseksi todeten, että Neuvostoliiton lait eivät enää ole voimassa sen alueella (K. Girnius 1990, 22). Liettuan ja neuvostojohdon välinen kiista on sittemmin laajentunut kaikkia Baltian tasavaltoja koskevaksi, kun niiden korkeimmat neuvostot ovat tehneet vastaavan päätöksen. Mutta toisin kuin Liettua ne ovat olleet valmiimpia etenemään asiassa neuvotteluteitse. Jotta nuo neuvottelut saataisiin käyntiin, tarvitaan kuitenkin yleisliittolaisen lainsäädännön perinpohjaista uudistamista.

Neuvostojohdon haluttomuus suostua yksittäisten tasavaltojen vaatimuksiin on näkynyt myös sen suhtautumisessa vuoden 1922 liittosopimuksen uusimiseen. Vielä syyskuussa 1989 se vastusti hanketta. Vasta suvereenisuusjulistusten antaminen Baltian lisäksi muissakin neuvostotasavalloissa (myös Ukrainassa ja Venäjällä) sai johdon muuttamaan kantansa. Kevään 1990 kuluessa maassa onkin käyty vilkasta tieteellistä ja poliittista keskustelua erilaisista mahdollisuuksista kehittää neuvostofederaatiota. Helmikuussa pidetyssä NKP:n keskuskomitean täysistunnossa sekä presidentiksi valintansa jälkeen kansanedustajien kongressissa Mihail Gorbatsšov esitti, että kaikkien tasavaltojen suhteiden keskusvaltaan ei tarvitsisi olla identtisiä (Pravda, 6. 2. 1990 ja 16. 3. 1990). Baltian maille voitaisiin näin sallia joku erityissuhde kun taas jotkut tasavallat voisivat solmia keskusjohtoon konföderatiiviset suhteet ja jotkut toiset jäädä nykyisten federatiivisten järjestelyjen puitteisiin. Kesäkuussa 1990 Neuvostoliiton federaationeuvosto perusti erityisen työryhmän valmistelemaan uutta sopimusluonnosta (Pravda, 13. 6. 1990). Lakiuonnos on määrä saada kansanedustajien kongressin ja neuvostotasavaltojen korkeimpien neu-

vostojen käsittelyyn syksyn 1990 kuluessa. Mil-lainen uudesta liittosopimuksesta tulee, on vielä arvailujen varassa. Useita erilaisia ajatuksia sen sisällöstä on kuitenkin jo esitetty. (Sheehy 1990, 15—17.)

Virolle ja muille Baltian maille neuvostojohdon suostuminen uuden liittosopimuksen laatimiseen on kiistaton poliittinen voitto. Samalla se on tarjonnut Liettualle mahdollisuuden vetäytyä aikaisemmasta itsenäistymispäätöksestään ilman poliittista kasvojen menetystä (S. Girnius 1990, 25—26). Kehitys on antanut voimakkaan sysäyksen Baltian tasavaltojen välisen yhteistyön laajentamiselle. Toukokuussa 1989 pitivät Baltian tasavaltojen kansanrintamat ensimmäisen yhteisen kokouksensa. Sittemmin nämä tapaamiset ovat muuttuneet kuukausittaisiksi ja ovat omalta osaltaan vaikuttaneet myös siihen, että baltit ovat esiintyneet yhtenäisenä ryhmänä niin kansanedustajien kongressissa kuin korkeimmassa neuvostossa. Yhteistyö laajeni entisestään toukokuussa 1990, pian sen jälkeen kun myös Latvia julisti tavoitteekseen täyden valtiollisen itsenäisyyden. Kaikkien kolmen tasavallan päämiehet perustivat uudelleen viisikymmentä vuotta sitten lakkautetun »Baltian neuvoston» ja uusivat vuonna 1934 solmitun »yhtenäisyys- ja yhteistyösopimuksen ja -julistuksen». (Muiznieks 1990, 20.) Näin vuosina 1988 ja 1989 tasavaltojen tavoitteissa ja strategioissa ilmenneet eroavaisuudet on poistettu ja ne ovat jälleen löytäneet itselleen yhteisen linjan, jonka lopullisena päämääränä on hallittu kolmen itsenäisen tasavallan perustaminen.

6. Tulevaisuuden vaihtoehdot

Neuvostoliiton kansallisuuspoliittiselle kehitykselle on ollut ominaista koko maan historian ajan kansakunnan kieltäminen poliittisen järjestelmän legitimiinä perusyksikkönä. Jo Lenin asetti tavoitteekseen lujan yhtenäisvaltion luomisen, mistä syystä federaatio nähtiin vain välttämättömänä väliaskelena pyrittäessä tähän lopulliseen tavoitteeseen. Federaation muodollisuus tavoitteena on heijastunut näkyvästi myös vuoden 1922 liittosopimukseen samoin kuin sen jälkeen säädettyihin kolmeen Neuvostoliiton perustuslakiin. (Iivonen—Tolonen 1987.) Baltiasta 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla käynnistynyt kehitys on kuitenkin osoittanut, että sosialismin jatkuvasti kärjistyvän kriisin myötä myös ajatusta federaatiosta väliaskelmana kohti yhtenäisval-

tiota ollaan hautaamassa pikaisesti.

Itse asiassa koko neuvostovaltio ei ole suinkaan tulevaisuuden universaali hallinnon muoto vaan pikemminkin esinationalistinen imperiumi, joka 20. vuosisadan viimeisten vuosikymmenten kuluessa on muuttunut yhä anakronistisemmaksi. Se kansallisvaltioiden muodostumiskehitys, joka oli ominaista Länsi-Euroopalle 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa on vasta nyt saavuttanut tai saavuttamassa Neuvostoliiton. Vuoden 1917 sosialistinen vallankumous, Stalinin valtakausi sekä toisessa maailmansodassa Saksasta saavutettu voitto ja sitä seurannut valtapiirin laajentuminen keskisen Euroopan itäosiin on lisännyt neuvostojärjestelmälle tyypillisten kansallisten rakenteiden ikää useilla vuosikymmenillä, lähes kokonaisella vuosisadalla. Viime vuosina ei kyse olekaan ollut enää noiden rakenteiden murtumisesta vaan ainoastaan siitä, tapahtuuko se edes jossain määrin hallitusti. Neuvostoliiton yleisliittolaisen johdon liikkumavara on tässä välttämättömyyksien puristuksessa ollut poikkeuksellisen vähäinen. Se onkin joutunut tyytymään kehityksen vauhdin jarruttamiseen sekä pakollisten myönnytysten tekemiseen. Myöskään suunnitteilla oleva uusi liittosopimus ei näytä pelastavan Neuvostoliittoa yhtenäisvaltiona.

Viron ja muiden itsenäisyyttä ajavien neuvostotasavaltojen kannalta kyse on historiallisten vääryyksien oikaisemisesta. Ongelmat ovat lähitöisin jo heti vallankumousta seuranneiden vuosien tapahtumista, jolloin neuvostofederaatio pantiin kokoon ei-vapaaehtoista tietä. Sama toistui vuonna 1940 Baltian maiden ja Moldavian kohdalla. Itsenäistymisvaatimusten oikeutusta on lisännyt myös se, että kuuluminen Neuvostoliittoon ei ole tuonut reunatasavaltojen kansalaisille sitä menestystä ja hyvinvointia, jota heille alkuun luvattiin. Tyytymättömyys sosialismin saavutuksiin on ollut poikkeuksellisen näkyvää Baltian maissa, jotka maailmansotien välisellä kaudella saavuttivat suhteellisen korkean elintason ja saivat elää ainakin jonkinasteisen demokratian vallitessa. Niiden lukuisat kontaktit muihin Itämeren alueen valtioihin (erityisesti Suomeen ja Ruotsiin) ovat antaneet pysyvän vertailupohjan, jonka avulla sosialismin saavutuksia on arvioitu. Monet menneiden vuosikymmenten epäoikeudenmukaisuudet sekä pelko omasta kansallisesta säilymisestä ovat luoneet tilanteen, jossa valtiollinen itsenäistyminen nähdään ainoana mahdollisena vaihtoehtona. Samoilla linjoilla Baltian maiden kanssa näyttää olevan ainakin

Georgia (ven. Gruusia) ja Moldavia; niille ei riitä enää ratkaisuksi edes konfederaatio. Islamilaiten tasavaltojen, Ukrainan, Valko-Venäjän ja Venäjän sekä Armenian vaatimukset ovat ainakin tässä vaiheessa maltillisempia; niille kelpaisi valtioliittosuhde keskusvaltaan. Selvää joka tapauksessa on, että perinteinen federatiivinen neuvostojärjestelmä on siirtymässä lopullisesti historiaan.

LÄHTEET

- Brown, Bess, The Alma-Ata Events of 1986 Reexamined. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 6, February 9, 1990, ss. 25—27.
- Conquest, Robert, *The Great Terror. A Reassessment*. Hutchinson. London 1990.
- Crouch, Martin and Porter, Robert (eds.), *Understanding Soviet Politics through Literature*. George Allen & Unwin. London 1984.
- Cux, Stephan, Soviet Federalism. *Problems of Communism*. Vol. XXXIX, March—April 1990, ss. 1—20.
- Dreifelds, Juris, Latvian National Rebirth. *Problems of Communism*. Vol. XXXVIII, July—August 1989, ss. 77—94.
- Girnius, Kestutis, Lithuania and the Soviet Union: Negotiating a Settlement. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 19, May 11, 1990, ss. 22—24.
- Girnius, Saulius, Lithuanian Parliament Declares Moratorium. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 28, July 13, 1990, ss. 25—26.
- Gorbatšov, Mihail, NKP:n keskuskomitean poliittinen selostus Neuvostoliiton kommunistisen puolueen XXVII edustajakokouksessa. Teoksessa Gorbatšov, M. S., *Muutosten aika. Puheita ja lausuntoja*. Weilin & Göös. Helsinki 1986.
- Iivonen, Jyrki, State or Party? The Dilemma of Relations between the Soviet and Finnish Communist Parties. *The Journal of Communist Studies*, Volume 2, Number 1, March 1986, ss. 5—30.
- Iivonen, Jyrki, The Right of National Self-Determination in Soviet Political Thought: Some Approaches and Tentative Questions. Teoksessa Harle, Vilho (ed.), *Essays in Peace Studies*. Avebury. Aldershot 1987, ss. 154—166.
- Iivonen, Jyrki, Gorbachev's Personnel Policy. Teoksessa Hill Ronald J. and Dellenbrant Jan Åke (eds.), *Gorbachev and Perestroika*. Edward Elgar. Aldershot 1989, ss. 137—170.
- Iivonen, Jyrki, *Independence or Incorporation? The Idea of Poland's National Self-Determination and Independence within the Russian and Soviet Socialism from the 1870s to the 1920s*. The Finnish Institute of International Affairs. Helsinki 1990. (a)
- Iivonen, Jyrki, Sosialistivallankumoukselliset ja kansallisuuskysymys Venäjällä; *Väki voimakas 4. Suomi 1917—1918*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Hämeenlinna 1990, ss. 139—145. (b)
- Iivonen, Jyrki — Paastela, Jukka. *Idän muuttuvat suurvallat*. Weilin & Göös. Espoo 1989.
- Iivonen, Jyrki — Tolonen, Juha, *Perustuslain kehitys Neuvostoliitossa*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Julkisoikeuden sarja C: 1. Turku 1987.

- Johnson, Paul, *A History of the Jews*. Harper & Row New York 1987.
- Kiin, Sirje — Ruutsoo, Rein — Tarand, Andres, *Neljänkymmenen kirje*. Otava, Helsinki 1990.
- Kionka, Riina, The Congress Convenes. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 12, March 23, 1990, ss. 32—35. (a)
- Kionka, Riina, Elections to Estonian Supreme Soviet. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 14, April 6, 1990, ss. 22—24. (b)
- Konstitutsija SSSR. Politiko-pravovoj kommentarij*. Izdatelstvo polititsheskoj literatury. Moskva 1982.
- Lapidus, Gail, State and Society: Toward the Emergence of Civil Society in the Soviet Union. Teoksessa Bialer Seweryn (ed.), *Politics, Society, and Nationality Inside Gorbachev's Russia*. Westview Press. Boulder 1989, ss. 121—147.
- Lauristin, Marju — Vihalemm, Peeter — Ruutsoo, Rein, *Viron vapauden tuulet*. Gummerus. Jyväskylä 1989.
- Made, Tiit, *Mu isamaa. Viron toivo ja pelko*. Kirjayhtymä. Helsinki 1988.
- Made, Tiit, *Imperiumi tienhaarassa*. Kirjayhtymä. Helsinki 1989.
- Marxismi-leninismän perusteet*. Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike. Petroskoi 1960.
- Muiznieks, Nils, The Evolution of Baltic Cooperation. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 27, July 6, 1990, ss. 18—20.
- Mäger, Mart, Historia ja ihminen historiassa — Jaan Krossin kuvaamina. Teoksessa Kross, Jaan *Kleion silmien alla*. Pohjoinen. Oulu 1987, ss. 249—253.
- Parland, Thomas, Den ryska nyhögern. *Finsk Tidskrift*. H. 4/1990, ss. 185—196.
- Ponomaryov, B. — Gromyko, A. — Khvostov V. (eds.), *History of Soviet Foreign Policy 1917—1945*. Progress Publishers. Moscow 1969.
- Rahr, Alexander, The Russian Triangle: Gorbachev—El'tsin—Polozkov. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 27, July 6, 1990, ss. 4—6.
- Raun, Toivo U., *Viron historia*. Otava. Helsinki 1989.
- Senn, Alfred Erich, Toward Lithuanian Independence: Algirdas Brauskas and the CPL. *Problems of Communism*. Vol. XXXIX, March—August 1990, ss. 21—28.
- Sheehy, Ann, Moves to Draw Up New Union Treaty. *Radio Liberty Report on the USSR*. Volume 2, Number 27, July 6, 1990, ss. 14—17.
- Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*. I. B. Tauris. London 1989.
- Taagepera, Rein, *Softening without Liberalization in the Soviet Union: The Case of Jüri Kukk*. University Press of America. Lanham 1984.
- Taagepera, Rein, Estonia's Road to Independence. *Problems of Communism*, vol. XXXVIII, November—December 1989, ss. 11—26.

Lehdet:

- Ilta-Sanomat
Pravda
Rahva Hääl